

בעלי המוסר על הפרשה
פרשת בשלח

חשיבות לימוד מוסר/ הרב נחמיה רענן
א. חוסר יציבות באמונה של בני ישראל

פרשת בשלח פותחת בתיאור מסלול הליכתם של בני ישראל בצאתם ממצרים:
וַיְהִי בַשִּׁלַח פְּרָעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים... וַיִּסַּב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יָם
סוּף.

(שמות, י"ג, יז - יח).

הכתוב מנמק מדוע לא הנחה ה' את ישראל בדרך הקצרה:
כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחַם הָעָם בְּרֵאתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיִם:
(שם, שם, יז).

מעיר על כך ר' יהודה ליב חסמן:

ראה והתבונן, שלאחרי כל היסורים והעינויים שעברו על ראשי בני ישראל מיד המצריים האכזריים האלה אשר שיעבדום והעבידום בפרך...לאחר כל זאת "ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים וגו' פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה", היכן יחזרו? – למצרים! שם אשר עונו הוכו ונרדפו על צואריהם רד"ו שנה, בשיעבוד אחר שיעבוד ועינוי אחר עינוי, ואת מי יעזבו? – את השי"ת, עם משה רבם ואהרן נביאם, ענני הכבוד ולחם אבירים וכו' וכו' כל טובתם אשרם והצלחתם אשר לא זכו להם אלא דור זה, מהם יברחו, ולאן ישובו - למצרים! פליאה נשגבה! וכל כך למה? מפני מה ישובו מצרימה - "בראותם מלחמה", הרי כבר ראו עיניהם האותות והמופתים והיד הגדולה אשר עשה ד' במצרים, וכי לא יעזבם ויטשם, וגם כעת שכינה עמם, ובכל זאת "פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה".

(אור יהל, ירושלים, תשס"א, חלק א', פרשת בשלח, עמוד ק"ל).

ר' יהודה ליב מתקשה בהבנת החשש שבני ישראל ישובו מפחד המלחמה למצרים: כיצד יתכן שאחרי כל מה שעבר עליהם בשנות השעבוד, ואחרי שהם ראו את יד ה' בהוציאו אותם ממצרים, הם ירצו לשוב למצרים בראותם מלחמה?

שאלה דומה מעורר ר' אברהם יפהן לאור המשך הפרשה, בעקבות במדרש.

ויישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נטע אחריהם וייראו מאר ויצעקו בני ישראל אל ה', (יד, י) - ד' כתות נעשו אבותינו על הים, אחת אומרת נפול לים ואחת אומרת נחזור למצרים וכו' (ירושלמי תענית ב, ה).

מה מאד יש להתפלל על כתות אלה שנפלו לידי יאוש כזה אחרי שכבר בחנו בחוש כוחו יתברך בראותם המכות שהובאו על מצרים שלא שלטו על בני ישראל...ומכיון שכבר הגיעו למדרגות נשגבות של אמונה איך נבהלו בראותם את מצרים נוסעים אחריהם?
(המוסר והדעת, ירושלים, תשל"ח, פרשת בשלח עמוד מ"ח).

על פי דרשת חז"ל, המחשבה לחזור למצרים חלפה במוחם של בני ישראל גם על שפת ים סוף. באותה שעה בה בני ישראל היו נתונים בין הים מצד אחד לבין המצרים שרדפו אחריהם מצד שני, היו מבני ישראל שרצו להתאבד בקפיצה לים, ואחרים רצו לשוב למצרים. ושוב עולה השאלה אותה הזכרנו לעיל: כיצד יתכן שאחרי השעבוד הנורא למצרים, ואחרי שבני ישראל ראו את האותות והמופתים שה' עשה במצרים לפרעה ולכל חילו, הם פחדו מפרעה וחשבו על שיבה למצרים?

הקושי מתחדד ומחריף בתלונות בני ישראל לאחר קריעת ים סוף, כפי ששב ומקשה ר' יהודה ליב:

דאמר רב הונא ישראל שבאותו הדור מקטני אמנה היו, כדרבה בר מרי דאמר מאי דכתיב (תהלים קו) "וימרו על ים כים סוף, ויושיעם למען שמו" וגו', מלמד שהיו ישראל ממרים כאותה שעה ואומרים כשם שאנו עולים מצד זה כך מצרים עולים מצד אחר...הרי שלאחר שהלכו בני ישראל ביבשה בתוך הים ואמרו לפניו שירה...וראתה שפתה על הים יותר ממה שראה יחזקאל בן בוזי, ועוד כמה מדרגות נפלאות שהשיגו כעת ההיא, ואעפ"כ מיד לאתר גילויים נסים ונפלאות אלו, "וימרו על ים בים סוף"! האם אין דבר זה מעורר תמיהה רבה ועצומה - מה זאת?!

(שם, עמוד קל"ז).

אחרי קריעת ים סוף נאמר:

וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְרוּ בְּה' וּבַמָּשָׁה עָבָדוּ.
(שמות, י"ג, לא).

בקריעת ים סוף בני ישראל זכו לגילוי אלוקי נשגב ובעקבות כך התחזקה אמונתם. למרות זאת, הם חששו שהמצרים יצאו מהים ויתקפו אותם, ועל כך נאמר בתהילים "וימרו על הים" (תהילים, ק"ו, ז). כיצד ניתן להסביר את עוצמת האמונה מצד אחד, ואת ההמראה וחוסר האמונה מצד שני?

ב. ההתמודדות עם ההפכפכות האנושית

וכן מסביר ר' יהודה ליב את התופעה המפליאה:

אכן מכאן למדנו הסוד הגדול אשר נגלה לנו בתורה הק', שהאדם אשר על פני הארץ, הן אמת כי "נשמת חיים באפו", אבל הוא גם "עפר מן האדמה" ולכן אם שיש בכחו לעלות "אורח חיים למעלה למשכיל", מכח "חלק אלוך ממעל" אשר בקרבנו, אך היותו מורכב גם בחלק של חומר גס ועכור, הרי עלול הוא משום כך להשתנות ולהחליף עורו חיש מהרה, וזהו מה שנאמר עליו "התעייף עיניך בו

ואיננו", שאם קפץ עליו רוגזו של חומר בתי נפשו, אם רק יראה לפניו דבר המפחידו ומבהיל אותו, הנה אף אם כעת - כמעט רגע - היה כמלאך אלקים בשמים, מכל מקום בשיעור מועט כשל תנודת עפעף עין - ואיננו ! שוב אין אתה רואה כבר את האיש הדגול והמרומם, גם זכרו נמחה מעל פני האדמה, כצל אשר יעבור מהר ולא ישאר שום רושם, כי החומר - הגוף לקח את מקומו, ולפניך רק תמונה מזעזעת ומחרידה של אדם ערום - ערום מכל ! ערום - משכל ובינה - מחכמה ודעת אלקים - שהיה בו מלפני שעה קטנה, וכל הוייתו כעת רק רצון חומרי - עפר לחמו, וכולו הבל ורעות רוח ! כל זאת כלול ודאי במלים נוראים אלו של "התעיף עיניך בו ואיננו".

(שם, עמוד קל"ח).

חוסר היציבות האנושית נובע מהעובדה שיש באדם שני קטבים מנוגדים. מצד אחד - נשמה אלוהית חצובה מתחת כסא הכבוד, אשר מכוחה האדם יכול להתעלות ולהשיג דרגות עליונות בעולמות הרוח; ומצד שני - הגוף החומרי, אשר בטבעו ממוקד בשאלות הנוגעות לקיום הגשמי בעולם הזה. שניות זו גורמת לחוסר יציבות ותנודתיות מתמידה בין שני הקטבים הללו. לכן, ברגע אחד בני ישראל יכולים לומר "זה אלי ואנוהו" (שמות, ט"ו, ב) ולזכות למראה נבואי, וברגע שאחריו לשכוח הכול ולחזור לספקות באמונה מכוח הפחד הקיומי. התובנה הפשוטה הזו בדבר מהותו של האדם מעוררת שאלה מתבקשת: כיצד ניתן לחזק את העמידה הרוחנית כך שהיא תחזיר מעמד כנגד הנטייה החומרית? עם שאלה זו מתמודד ר' יהודה ליב בהמשך הדברים:

ולכשתשאל א"כ מהי העצה היעוצה להחזיק מעמד? כבר כתב רבינו יונה ז"ל בשערי תשובה שער השני (אות כו) בביאור מאמרו של הלל "אם אין אני לי מי לי", כי אם האדם לא יעורר נפשו, מה יועילוהו המוסרים, כי אע"פ שנכנסים בלבו ביום שמעו, ישכיחם היצר ויעבירם מלבו...אלא עצה אחת ויחידה היא, אשר לימדונו הלל הזקן, שצריך האדם בשמעו המוסר, לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד, ועליהם יוסיף לקח, ומלבו יוציא מלין ויתבודד בחדרי רוחו, וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו, ולא יסמוך על תוכחת המוכיח לבדו, ותוכחתו לבקרים ולרגעים תהיה, עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר!...

(שם).

כאמצעי להתמודדות עם ההפכפכות, האנושית ר' יהודה ליב מזכיר את פירושו של רבנו יונה לדברי הלל הזקן במשנה באבות "אם אין אני לי מי לי": אל לו לאדם לסמוך בבניית עולמו המוסרי על חוויות רוחניות שהוא זוכה להן על ידי גורמים חיצוניים, אלא עליו לעסוק בעצמו באופן מתמיד בעבודה המוסרית. לדוגמה, כאשר אדם שומע דברי מוסר מאחרים, ליבו מתעורר לדברי המוסר ברגע השמיעה, אך לאחר זמן היצר גורם להשכיח את המוסר מליבו. כדי לשמור על יציבות וערנות, האדם צריך לעסוק בעצמו במוסר, ולעורר בעצמו באופן מתמיד את התביעות המוסריות, כך שלעולם הוא לא ישקע בהרגל ותרדמה שיאפשרו ליצר להשתלט על רצונו האמיתי.

כהמשך לדברים, ר' יהודה ליב חותם את השיחה בתזכורת לחשיבות לימוד המוסר:

מעתי הרי למדנו מה גדול כח לימוד המוסר, וכמה נצרכים לזה כל יושבי חלד - יהיה מי שיהיה - באין יוצא, ללמוד מוסר לשם מוסר, לעורר נפשו ולשום הדברים אל לבו, ולחשוב בהם תמיד וכו', וישוב יהפוך יד תוכחתו על נפשו וכו' כלשון ה"ר יונה ז"ל, ואז יטהר נפשו ויקיים מעלותיו שסיגל לו, להיותם קנין בנפשו נצח.

(שם, עמודים קל"ח - קל"ט)

הכלי המעשי אשר בעזרתו האדם יוכל לעורר את עצמו באופן מתמיד ולשים את הדברים על ליבו, הוא לימוד המוסר.